

УКРАЇНА І СВІТ

Оксана Іваненко

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ РОЗВИТОК ГРЕКІВ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ (XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

У статті на основі неопублікованих архівних матеріалів висвітлено значення культурницької діяльності грецької громади в межах Київського навчального округу впродовж XIX — початку XX ст. Особливу увагу приділено історії Ніжинського Олександрівського грецького училища, навчанню греків у Київській духовній академії, діяльності грецьких громадських організацій.

Ключові слова: *європейська цивілізація, Грецьке національне відродження, грецька громада, навчальний заклад, українсько-грецькі взаємини, добротність, громадські організації.*

На зламі XVIII–XIX ст. європейська цивілізація, зведена на фундаменті античної культури, зазнала масштабних зрушень, апогеєм яких стала натхнена ідеологією Просвітництва Велика французька революція, унаслідок якої в Європі утвердилися поняття нації, національної культури, народовладдя, прав людини й громадянина. Європейські революційні рухи першої половини 19 ст., що розвивалися під гаслами боротьби за демократизацію суспільно-політичного життя, розв'язання економічних і соціальних проблем, національне об'єднання чи визволення з-під влади іноземних держав, наслідували принципи Французької революції (1789–1799). Яскравим виявом цього процесу стало Грецьке національне відродження кінця XVIII–XIX ст., позначене кристалізацією національної ідентичності греків, пожвавленням культурно-освітнього життя, піднесенням національно-визвольної боротьби проти османського панування, що увінчалася здобуттям державної незалежності Греції (1830).

Грецький національно-визвольний рух долинув і до України. Задля боротьби за національне визволення греків і створення Грецької держави 1814 року в Одесі було засновано таємне товариство «Філікі Етерія». Упродовж Грецької революції 1821–1829 рр. на українських теренах здійснювався збір коштів на підтримку повстанців. Документи Київської духовної семінарії містять відомості про оголошення 1821 року міністром

духовних справ і народної освіти О.М. Голіциним підписки на користь грецьких біженців (комітети, що розподіляли зібрані кошти, перебували в Одесі й Кишиневі)¹. У 1823 році було відкрито підписку для викупу греків-християн, взятих у полон на острові Хіос, півостровах Кассандра й Сітонія².

За перебування впродовж 1828–1829 рр. на території Греції у складі загону французького війська поміщик Волинської губернії, рівненський повітовий предводитель дворянства В. Омецинський був нагороджений королем Оттоном найвищою відзнакою Грецької держави — офіцерським золотим хрестом Ордена Рятівника (1836). У посвідченні, виданому Омецинському французьким військовим відомством, указувалося: «Codifié à tout qu'il appartiendra, d'après une lettre écrite le 21 Mai 1836 au Ministre de la Guerre par M.Coletti, Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi de la Grèce à Paris, que M-r Omieciński ex. Officier d'ordonnance de M-r le Lieutenant Général Schneider a été nommé Chevalier en cr. de l'Ordre Royal du Sauveur, et que les insignes lui en ont été remis par le soin du Ministre de la Guerre à qui ils avaient été transmis à cet effet par ordre de Sa Majesté le Roi Otton»³ («Засвідчено згідно з листом, написаним 21 травня 1836 року військовому міністру паном Колетті, посланником Його Величності короля Греції у Парижі, що екс ад'ютант генерал-лейтенанта Шнейдера пан Омецинський нагороджений хрестом Королівського Ордена Рятівника та що відзнаку цю йому вручено за посередництва військового міністра, якому її було передано за наказом Його Величності Короля Оттона»).

Розвиток сучасної історіографії позначено вагомими здобутками в дослідженнях українсько-грецьких культурно-гуманітарних та економічних зв'язків у контексті історії грецького національно-визвольного руху⁴. Водночас у світлі вперше введених до наукового обігу архівних джерел відкривається перспектива подальших студій з цієї актуальної та суспільно значущої тематики, одним із найважливіших аспектів якої є культурно-просвітницька діяльність грецької громади на теренах Київського навчального округу, що від 1832 року включав у себе Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, а з 1839 року — Полтавську губернії.

1810 року бургомістр грецького ніжинського магістрату С.К. Буба, який зумів здобути прихильність малоросійського генерал-губернатора князя Я.І. Лобанова-Ростовського завдяки організації помпезних бенкетів, ініціював збір коштів на створення в Ніжині навчального закладу для дітей греків. У цій благодійній акції взяли активну участь не лише мешканці Ніжина, а й Москви, Санкт-Петербурга, Одеси та інших міст Російської імперії і зарубіжних держав⁵. Власне Буба пожертвував 10 000 руб. асигнаціями і, звертаючись до потенційних доброчинців із відозвою, він наголошував: «Іменем дітей і нащадків Ваших закликаю

сприяти цій добрій справі з тією ж старанністю і ревністю, яка завжди Вас надихала в подібних випадках і привертала благовоління Монархів. Училище це забезпечить дві важливі вигоди для Держави, як-от: перша, що Держава матиме освічених людей із грецької нації; друга, що Греки, які знаходяться в Туреччині, з більшим бажанням і в більшій кількості будуть переселятися до Росії або дітей відправляти своїх»⁶. Відтак, мета новоствореного навчального закладу, згідно із задумом його засновників, полягала у «підтриманні грецької національності».

15 листопада 1811 року Олександр I видав маніфест щодо відкриття Ніжинського Олександрівського грецького училища:

«1-е. В ознаменування благовоління мого до ревного подвигу згаданого товариства, яке склало добровільними жертвами знатний капітал на облаштування й утримання Училища, найменувати Училище це Олександрівським.

2-е. Училищу цьому перебувати у віданні Губернського Директора Училищ та Університету на загальних правилах.

3-е. Нагляд за Училищем доручити за вибором від громади одному із найпочесніших його членів з іменуванням Директором Училища, який в управлінні ним надасть звіт, окрім училищного начальства, також Грецькому Товариству.

4-е. Службу Директора по цьому Училищу прирівняти до громадської служби.

5-е. Учителів Училища вважати такими, що перебувають на дійсній державній службі»⁷.

Водночас Олександр I доручив малоросійському генерал-губернатору Я.І. Лобанову-Ростовському оголосити імператорське «особливе благовоління» грецькій громаді Ніжина та всім особам, які брали участь у зборі коштів на облаштування училища, «за ревний подвиг, що має на меті просвіту молодих їхніх співвітчизників і загальне добро»⁸.

Керівництво роботою з підготовки відкриття нового навчального закладу в Ніжині було покладено на ректора Харківського університету — визначного природознавця сербського походження О.І. Стойковича, який від 1804 року обіймав у ньому посаду професора фізики, а в 1807–08, 1811–13 роках обирався його ректором. Утім, Стойкович не порозумівся з представниками ніжинської грецької громади і змушений був делегувати свої повноваження дирекції училищ Чернігівської губернії, що уважливо поставилася до пропозицій греків відносно викладацького складу та змісту навчального процесу.

За відсутності освіченого священика грецького походження ніжинські греки взагалі відмовлялися від включення до навчальних програм Закону Божого. Переконати їх у доцільності обрання законоучителем св. Черня-

ховського директора Чернігівської гімназії вдалося лише за допомогою посилання на російського імператора, за височайшим повелінням якого Закон Божий був обов'язковим предметом в усіх повітових училищах і запроваджувався для повторення в гімназіях. Натомість грецька громада наполягала на необхідності викладання німецької мови в контексті розвитку торговельних зв'язків із Саксонією та Пруссією. З цією метою вчителем німецької було обрано Х. Гінтце, який, згідно зі спогадами св. Черняхівського, часто ходив у гості до заможних і щедрих батьків своїх учнів та полюбляв пригощатися свіжими молдовськими винами й вишуканими грецькими стравами.

Ніжинське Олександрівське грецьке училище, відкриття якого відбулося 1817 року, утримувалося за рахунок відсотків із пожертвованого капіталу розміром у 86 000 руб. асигнаціями. Ця сума складала частину капіталу в 160 000 руб. сріблом, заповіданого греками своїм нащадкам на благодійні цілі. Окрім того, грецька громада виділяла щорічно на потреби училища 615 руб. Бюджет закладу поповнювався також за рахунок плати за навчання та здачі в оренду училищних погребів⁹. Училище підпорядковувалося заснованому 1785 року в Ніжині грецькому магістрату, що обирав його директора, контролював навчальну й господарську діяльність (після скасування магістрату в 1872 році воно перейшло під юрисдикцію міської думи).

Відвідавши 1833 року Ніжинське Олександрівське грецьке училище, попечитель Київського навчального округу Є.Ф. фон Брадке дійшов висновку про необхідність його реформування відповідно до вимог статуту для початкових і середніх навчальних закладів від 20 грудня 1828 року. Справу вдосконалення змісту та структури навчально-виховного процесу закладу було покладено на Раду Університету Св. Володимира. Згідно з розробленим нею проектом починаючи з 1837 року запроваджувалася наступна система оплати праці:

Таблиця 1

Бюджет Ніжинського Олександрівського грецького училища¹⁰

Прибутки	Видатки
Річний прибуток з капіталу розміром у 86 000 руб. ас. становить 4300 руб. ас. або 1228 руб. 57 коп. сріблом	<u>Платня викладачам:</u>
	Закону Божого.....200 руб.
	грецької мови.....1000 руб.
	російської граматики й арифметики в
	двох класах.....775 руб.
	історії і географії.....625 руб.

	образотворчого мистецтва.....100 руб.
	письмоводителю.....100 руб.
	учителю підготовчого
	класу.....500 руб.
	двом сторожам.....240 руб.
	<u>Загалом на заробітну</u>
	<u>платню</u>3540 руб.
	на утримання будинку
	ті інше.....760 руб.
	Усього4300 руб.

Водночас було вироблено засади подальшого функціонування училища, згідно з якими грецька громада Ніжина обирала директора строком на три роки та висувала кандидатури вчителів. Трирічний курс навчання включав у себе такі дисципліни, як Закон Божий, священна історія і церковна історія, російська мова, давньогрецька і новогрецька мови, арифметика, геометрія, географія, історія Російської держави, історія Греції, всесвітня історія, чистописання, креслення й малювання. При училищі діяло підготовче відділення, де викладалося грецьке читання та письмо. Відповідно до статуту від 20 грудня 1828 року дозволялося запроваджувати додаткові предмети, наприклад, основи комерційних наук і бухгалтерію.

У зв'язку з тим, що в Ніжинській гімназії вищих наук здобували освіту етнічні греки, на запрошення директора І.С. Орлая з 1824 до 1833 року посаду молодшого професора грецької мови й словесності обіймав учитель Олександрівського грецького училища Х. Ієропес. 1841 року міністерством народної освіти було ухвалене рішення про передачу училища з-під юрисдикції директора училищ Чернігівської губернії під нагляд адміністрації Ніжинської гімназії¹¹.

У січні 1860 року представники грецької громади Ніжина надіслали попечителю Київського навчального округу М.І. Пирогову доповідну записку, в якій обвинувачували директора Олександрівського грецького училища К. Попова в пияцтві, безвідповідальному ставленні до своїх професійних обов'язків та здобутті посад директора училища і старшого бургомистра ніжинського грецького магістрату шляхом фальсифікацій¹². Натомість городничий Ніжина звинувачення Попова в «нетверезому житті» назвав несправедливими.

Про обмеженість впливу грецької громади на заснований нею навчальний заклад йшлося, зокрема, у листі директора Ліцею князя Безбородька М. Чалого до попечителя Київського навчального округу П.О. Антоновича від 18 жовтня 1870 року: «...як видно з історії грецького училища,

воно ніколи не було надане грецькому товариству, відносно педагогічної організації ініціатива завжди йшла від Міністерства»¹³.

Грецька громада рішуче чинила опір численним спробам керівництва Київського навчального округу реорганізувати створене нею училище. 1875 року на сторінках місцевих газет навіть з'явилися оголошення про те, що з ініціативи ніжинської міської думи та за підтримки міністерства внутрішніх справ Ніжинське Олександрівське грецьке училище як таке, що «не відповідає більше потребам цього міста», мало бути перетворене на жіночу гімназію з передачею їй училищного будинку й грецького капіталу (86 000 руб.)¹⁴.

Свою незгоду з ідеєю реорганізації училища ніжинські греки традиційно аргументували тим, що воно було створене й утримувалося виключно завдяки пожертвам грецької громади, яка існувала в Ніжині у вигляді церковної парафії і мала потребу у власному культурно-освітньому осередку. У доповідній записці членів грецької церковнопарафіяльної громади Ніжина на ім'я міністра народної освіти Г.Е. Зенгера наголошувалося на непорушності прав греків «...щодо завідування та збереження просвітницького органа, призначеного виключно для потреб нашої громади, який надає тепер разом із засобами кращої моральної освіти саме ті знання нашим дітям, які за способом життя, потребами й заняттями нашими є найкориснішими для нас і наших дітей»¹⁵. Ніжинські греки висловлювали протест і проти усунення їх від виборів директора училища, проведення яких з часом перебрала на себе міська дума.

Перепоною на шляху зміцнення кадрового потенціалу Ніжинського Олександрівського грецького училища були проблеми матеріального забезпечення його педагогічних працівників. Зокрема, вчитель математики Н. Лимаренко прийняв рішення перевестися до одного з 4-класних міських училищ Ніжина через незабезпеченість житлом і низьку платню (480 рублів на рік)¹⁶. І все-таки поповнення викладацької колегії Ніжинського Олександрівського грецького училища відбувалося: з 1861 року історію викладав Ф. Бучинський¹⁷, а арифметику й геометрію — О.О. Царевський¹⁸; 1862 року вчителем російської мови став О.С. Шапошников — володар відзнаки бездоганної служби за 20 років і бронзової медалі в пам'ять Кримської війни 1853–1856 років¹⁹; 1864 року грецький магістрат схвалив кандидатуру М. Левченка на посаду вчителя історії і географії²⁰; з 1872 року математику викладав С.М. Рутковський²¹; від 1909 року обов'язки вчителя чистописання, креслення і малювання виконував випускник Олександрівського училища П.С. Кобальний²², а з 1912 — Т.С. Горященко²³ тощо.

Яскравим прикладом успішної професійної кар'єри, здійсненої в Ніжинському Олександрівському грецькому училищі, став творчий шлях

грека М.Г. Манцова. По закінченні Ліцею князя Безбородька 1837 року його було призначено вчителем історичних наук училища. У 1844 і 1845 роках попечитель Київського навчального округу оголошував Манцову подяки за відмінні успіхи у викладацькій роботі. 1854 року він отримав відзнаку бездоганної служби за 15 років; 1858 року — бронзову медаль на Андріївській стрічці в пам'ять Кримської війни 1853–1856 років; 1859 року — відзнаку бездоганної служби за 20 років. У 1860 році Манцов висловив бажання перевестися до Ніжинської гімназії задля покращення «убогого становища своєї родини»²⁴, а 1865 року грецька громада м. Ніжина обрала його директором Олександрівського училища²⁵. Служба Манцова на цій посаді завершилася в 1885 році.

Загалом кадрова проблема була однією із найгостріших для Ніжинського Олександрівського грецького училища, наприклад, 1906 року виникла реальна загроза зриву його навчально-виховного процесу. Керівництвом закладу було прийнято рішення про перенесення початку занять на пізніший час у зв'язку з тим, що викладач мистецтв І. Ухо захворів психічним розладом, учителька підготовчого класу Є. Островерхова подала заяву про звільнення, викладач історії і географії П. Крачковський вступив до Казанського університету, а вчитель російської мови П. Антоненко перебував «у звичайному періоді запою, що триває від 2–4 тижнів»²⁶. Незважаючи на подібні звинувачення з боку дирекції народних училищ Чернігівської губернії, Антоненко користувався широкою повагою й авторитетом в учнів, які виступили на захист свого улюбленого вчителя у відповідь на рішення вищого керівництва відправити його у відставку. У листі до попечителя Київського навчального округу П.О. Зілова вони наголошували: «Викладання ж російської мови п. Антоненком, на наш погляд і на думку ревізорів училища, стоїть на належній висоті й не може бути замінене знову призначеним учителем; і окрім того, п. Антоненко енергійно виконував свою справу: витрачав усі свої сили, приходив на уроки першим, не гаючи жодної хвилини, як свідчив розклад, заміняв уроки всіх відсутніх учителів...»²⁷ Прохання учнів здійснити розслідування щодо неправдивого доносу на Антоненка викликало обурення в попечителя, який назвав їхнє звернення «недоречним».

Упродовж 1870-х років платня за навчання в Ніжинському Олександрівському грецькому училищі становила 1-3 руб. на рік, у 1880-х роках — 6 руб., а починаючи з 1905–1906 навч. року — 10 руб.; для нащадків греків і ще близько 10% учнів із незаможних родин освіта була безкоштовною.

За браком бібліотечних приміщень частина книжок, у тому числі рідкісних зарубіжних видань XVI–XVII ст., що належали училищу, було передано на зберігання до Історико-філологічного інституту князя -

Безбородька. Серед них з *богослов'я* нараховувалося 31 найменування книжок російською мовою, 32 — грецькою, 5 — італійською, 3 — латиною; з *філософії*: 29 — російською, 14 — грецькою, 3 — італійською; з *історії*: 35 — грецькою, 29 — російською, 7 — італійською, 1 — німецькою; з *словесності*: 28 — грецькою, 23 — російською, 7 — латиною, 3 — німецькою, 1 — італійською; з *географії*: 4 — грецькою. 1888 року ніжинська міська дума ухвалила залишити ці видання в інституті на вічне зберігання в окремому приміщенні під назвою «старовинної бібліотеки Ніжинського Грецького Училища»²⁸. Окрім того, через нестачу приміщень 1904 року в училищі було відкрито паралельне відділення при першому класі, де заняття проводилися в другу зміну — з 12.00 до 16.00.

Не оминули Ніжинське Олександрівське грецьке училище і скандальні справи щодо зберігання нелегальної літератури. 1906 року київська судова палата засудила до двотижневого ув'язнення учня другого класу училища, нащадка української козацької родини Г.М. Третьяка, в якого під час обшуку було виявлено одну брошуру «Контрасты современного общества», дев'ять брошур українською мовою Л. Мартова «Новий закон», 49 брошур Ш. Дікштейна «Хто с чого живе?» і одну брошуру «Взятие Бастилии». Очевидно, суспільно-політичним реаліям тогочасної Російської імперії суперечили заклики до боротьби за всезагальне, рівне, пряме і таємне виборче право, а також опубліковані українською рядки з «Нового закону» Л. Мартова: «Не можна людей ділити наче худобу по масти, якою випадково наділила природа, й сказати: ось оці — то один сорт, а оці — то другий. Кожний в державі однаково має право знати, як ведуться державні справи, і перевіряти тих, хто їх веде, й змінити сіх людей, коли справи ведуться ними зле. Тут не можна «ділити на «званих і незваних»²⁹.

У 1906 році, відповідно до запиту інспекції 2-го району народних училищ Чернігівської губернії, настоятель грецької Михайлівської церкви м. Ніжина священник О. Лавровський подав інформацію щодо свого приходу, який нараховував 150 чоловіків, 164 жінки і 28 дітей віком від 9 до 12 років. Усі парафіяни були нащадками ніжинських греків. Одночасно в Олександрівському училищі навчалося 6 греків — 3% від загальної кількості учнів (197)³⁰.

Станом на січень 1905 року в Ніжинському Олександрівському грецькому училищі здобували освіту 217 учнів, а наступного року — 201 учень³¹. У 1907/1908 навчальному році загальна кількість учнів становила 166 осіб. Викладацький склад закладу представляли: в.о. директора училища, законоучитель Г. Вербицький, учитель російської мови П. Ячницький, математики Є. Скрипник, історії і географії П. Лапа та

вчителька підготовчого класу А. Фурса³². Згідно з кошторисом училища на 1908 рік було передбачено наступні витрати: на утримання канцелярії — 150 руб., на платню викладачу — 200 руб., на бібліотеку — 100 руб., на винагороду бібліотекарю — 40 руб., на прислугу — 252 руб.; на опалення — 676 руб. тощо, а очікуваний прибуток від здачі в оренду училищних погребів (150 руб.) планувалося витратити на ремонт навчальних корпусів і господарські потреби³³. Водночас список закуплених для училищної бібліотеки книжок складався виключно з російськомовних видань. Приділялася увага і придбанню наочних посібників: карти Палестини на коленкорі (1 руб. 25 коп.), карти півкуль (2 руб. 50 коп.), карти Європи (3 руб. 50 коп.), картонних геометричних фігур (2 руб.), російського правопису в таблицях (40 коп.).

З метою реформування Олександрівського училища в лютому 1908 року ніжинською грецькою громадою було обрано комісію в складі В.Є. Золотарьова, І.І. Милосова, В.Є. Спіліоті, О.М. Плациндаря, Д.А. Тарнавського, яка мала діяти спільно з представниками училищної комісії при міській управі. Невдовзі В.Є. Золотарьов, В.Є. Спіліоті й Д.А. Тарнавський були позбавлені своїх повноважень через небажання з'явитися перед грецьким товариством задля отримання «наказу до подальшої спільної роботи». 21 квітня 1908 року під головуванням директора училища священика Г. Вербицького відбулося засідання комісії, на якому було ухвалено рішення про його реорганізацію в чоловічий середній навчальний заклад — «повну гімназію нового типу». Водночас О.М. Плациндарь та І.І. Милосов від імені ніжинських греків заявили, що право реформування училища належить грецькій громаді, а не міській думі, оскільки «училище це створене для дітей греків і утримується виключно за кошти грецького товариства»³⁴. Вони висловили рішучу незгоду із позбавленням грецької громади права розпоряджатися своїми капіталами і заснованими нею закладами, а також наголосили, що перебудова приміщення училища може здійснюватися лише за згодою Грецького парафіяльного товариства, яке отримало його в дар від грека Капітана Параскеви. Зрештою Плациндарь і Милосов виступили проти перетворення грецького училища на гімназію нового типу, однак, міська дума відхилила всі їхні аргументи. У червні 1908 року проти реорганізації училища офіційно висловилося Грецьке парафіяльне товариство м. Ніжина.

Відповідно до розробленого міською думою м. Ніжина та затвердженого міським головою кошторису витрат Ніжинського Олександрівського грецького училища на 1911–1913 роки було передбачено:

Таблиця 2

**Кошторис Ніжинського Олександрівського грецького училища
на 1911–1913 рр.³⁵**

Рік	Джерела прибутків	Видатки
1911	відсотки з грецького капіталу	утримання особового складу 1533 руб. 94 коп. господарські потреби 97 руб. 14 коп.
	спеціальні кошти училища	платня учительському персоналу 341 руб. 06 коп. утримання наглядача 200 руб. учителя гімнастики 60 руб. канцелярії 150 руб. бібліотеки 100 руб. бібліотекаря 40 руб. прислуги 252 руб. опалення 450 руб. Усього 3224 руб. 14 коп.
1912	відсотки з грецького капіталу	утримання особового складу 1875 руб. господарські потреби 97 руб. 14 коп.
	прибутки від здачі в оренду училищних погребів і плати за навчання	жалування вчителю гімнастики 60 руб. наглядачеві 200 руб. утримання канцелярії 150 руб. бібліотеки 100 руб. платня бібліотекарю 40 руб. жалування двом служителям 264 руб. опалення 490 руб. ремонт приміщення 200 руб. Усього 3476 руб. 14 коп.
1913	відсотки з грецького капіталу	утримання особового складу 1875 руб. господарські потреби 97 руб. 14 коп. ремонт приміщення 200 руб.
	спеціальні кошти училища	утримання бібліотеки 120 руб. канцелярії 140 руб. наглядача і вчителя гімнастики 260 руб. опалення і прислуга 759 руб. Усього 3451 руб. 14 коп.

Розмаїта мозаїка українсько-грецьких культурно-цивілізаційних взаємовпливів ґрунтувалася на духовній спорідненості, наріжним каменем якої стало православ'я, що відіграло консолідуючу роль у контексті національно-визвольної боротьби греків. Важливе значення у справі формування грецької інтелектуальної еліти належить Київській духовній академії. 1869 року до академії вступили ієродиякони Г. Зигавін та К. Вафідіс, які впродовж трьох років прослухали повний курс загальноосвітніх і спеціальних наук по церковно-практичному відділенню. На іспитах Зигавін продемонстрував наступні знання із загальноосвітніх наук: Священне Писання — дуже добре, основне богослов'я, логіка, психологія — добре, метафізика — дуже добре, історія філософії — добре, педагогіка — дуже добре, грецька мова і словесність — відмінно, німецька мова — добре; зі спеціальних наук: пастирське богослов'я — дуже добре, гомілетика — добре, церковна археологія, літургіка, церковне право, теорія словесності та історія літератури — дуже добре. Його твір на тему «Про різницю між єпископом та пресвітером» було визнано задовільним для отримання ступеня кандидата богослов'я. Вафідіс також досяг певних успіхів у навчанні, про що свідчать його оцінки із загальноосвітніх наук: Священне Писання — відмінно, основне богослов'я — дуже добре, логіка, психологія, метафізика — дуже добре, історія філософії — добре, педагогіка — дуже добре, грецька мова та словесність — відмінно; зі спеціальних наук: біблейська історія Старого і Нового Заповіту, загальна церковна історія — дуже добре, історія російської церкви, історія та викриття російського розколу — відмінно, загальна громадянська історія, російська громадянська історія — дуже добре. Підготовлений ним твір на здобуття ступеня кандидата богослов'я було присвячено темі «Фотій, патріарх константинопольський». По закінченні трьох курсів навчання в академії Зигавін і Вафідіс повернулися на батьківщину задля викладацької служби при Халкинському богословському училищі, а 1873 року, згідно з указом Урядуючого Синоду від 5 грудня, їх було затверджено в ступені кандидата богослов'я³⁶.

1881 року до Київської духовної академії надійшло повідомлення про імператорський указ, виданий відповідно до клопотання преосвященного митрополита Новгородського і Санкт-Петербурзького, щодо надання уродженцю острова Імброса ієродиякону Апостолосу дозволу вступити до однієї з духовних академій, на його вибір, із утриманням за рахунок кредиту, асигнованого на матеріальне забезпечення в духовних навчальних закладах іноземців³⁷.

За рекомендацією Патріарха Єрусалимського Никодима та ухвалою Всеросійського Святійшого Синоду в 1888 році до Київської духовної академії вступив колишній викладач Єрусалимської богословської школи

ієродиякон Ф. Пасхалідіс. 1892 року в зібранні Ради академії він склав наступні іспити: зі Священного Писання Старого Заповіту — посередньо, з педагогіки — посередньо, з історії нової філософії — посередньо, з біблійської археології — добре, з історії російської літератури — посередньо, з латинської мови та історії римської літератури — дуже добре, з німецької мови — дуже добре, з англійської мови — добре, з догматичного богослов'я — добре, з морального богослов'я — добре, з гомілетики — добре, з історії проповідництва — добре, з церковного права — посередньо, з історії російської церкви — добре, з церковної археології — добре, з літургії — посередньо, з пастирського богослов'я — добре, зі Священного Писання Нового Заповіту (III курс) — добре, IV курс — дуже добре, із загальної церковної історії — добре, з логіки і метафізики — задовільно, зі вступу до богословських наук — задовільно³⁸.

На міжособистісних стосунках студентів академії грецького й болгарського походження негативно позначалися напружені відносини Константинопольської Патріархії і Болгарського Екзархату, внаслідок чого 1896 року ректор Сильвестр (Малеванський) змушений був звернутися до Святійшого Урядуючого Синоду з проханням, щоби «на майбутнє греків і болгар, прибуваючих до Росії для здобуття богословської освіти, розподіляли по Академіям окремо одних від інших, наприклад, греків — до Київської, болгар — до Московської або навпаки»³⁹.

Завдяки прийняттю російського підданства (1907) випускник Київської духовної академії М. Пахіопуло здобув право бути викладачем у російських духовних навчальних закладах. По закінченні академії він продемонстрував наступні знання із загальноосвітніх предметів: зі вступу до богословських наук, Священного Писання Старого і Нового Заповіту, біблійської історії, догматичного богослов'я, морального богослов'я — добре, з гомілетики та історії проповідництва, пастирського богослов'я і педагогіки — дуже добре, з церковного права — добре, загальної церковної історії — відмінно, історії і розбору західних сповідань — дуже добре, історії російської церкви — відмінно, з історії і викриття російського розколу, патристики — дуже добре, церковної археології і літургії, психології, логіки, метафізики, історії філософії, єврейської мови — добре, з теорії словесності, історії іноземних літератур, російської і церковнослов'янської мов, історії російської літератури — дуже добре, з біблійської археології — добре, з давньогрецької мови і словесності — відмінно, з французької — добре, англійської — добре⁴⁰.

У поглибленні українсько-грецьких культурно-гуманітарних взаємин, зміцненні солідарності наших народів виключно важливу роль відіграла добродійність. 1864 року командувач азовського козачого полку, підполковник А.Ф. Хрісовері, який на той час мешкав у Либідській частині Києва, ініціював збір коштів на зведення пам'ятника грецьким воїнам, що

загинули під час Кримської війни (1853–1856). Однак, ця шляхетна ідея не знайшла належної підтримки з боку керівництва Київського, подільського і волинського генерал-губернаторства⁴¹. У травні 1894 року в Російській імперії було відкрито підписку на користь постраждалих від землетрусу в Греції, а при Королівській грецькій місії у Петербурзі створено комітет для збору пожертв на чолі з повіреним у справах О. Томбазісом⁴². Цього ж року у православних храмах Київської єпархії було здійснено одноденний недільний благодійний збір: Києво-Введенська жіноча община збрала 7 руб. 96 коп., Києво-Видубицький Михайлівський монастир — 5 руб., Києво-Катерининський грецький монастир — 4 руб., Києво-Свято-Троїцький монастир — 10 руб. 70 коп., Києво-Флорівський жіночий монастир — 5 руб. 35 коп., Ржищевський Спасо-Преображенський дівочий монастир — 5 руб.⁴³ Під час першої Балканської війни, у листопаді 1912 року, Київське слов'янське благодійне товариство організувало на вулицях Києва, в усіх торговельно-промислових закладах, громадських установах, театрах, клубах благодійний збір на користь постраждалих південних слов'ян і греків. Проте, організації «Гурток С.-Р. К.П.І.», «Група Українців», «Організована Польська молодь» поширювали серед студентів, зокрема Київського політехнічного інституту, прокламації із закликом бойкотувати збір, влаштований «не вартим довіри запеклим націоналістом» Т.Д. Флоринським⁴⁴.

Важливою формою культурно-освітньої діяльності греків, спрямованої на збереження власної національної ідентичності, стало створення ними різноманітних громадських організацій добродійного й просвітницького характеру. У сучасній історіографії побутує теза про те, що засноване 1907 в Києві Грецьке благодійне товариство так і не було офіційно зареєстроване та проіснувало лише рік⁴⁵. Водночас «Справа про врегулювання добродійних закладів у Київській губернії (1908–1909)», що зберігається у фонді канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора Центрального державного історичного архіву України м. Києва, містить відомості щодо реєстрації цієї організації відповідно до закону від 17 березня 1906 р. про союзи і товариства (дата реєстрації — 30 січня 1907 р., реєстраційний номер — 1)⁴⁶. За статутом, мета Грецького благодійного товариства полягала в сприянні покращенню матеріального і морального стану київських греків, незалежно від їхнього підданства, статі, віку, соціального статусу й віросповідання. На товариство було покладено наступні завдання: забезпечення нужденних одежею, їжею, житлом і грошовою допомогою; сприяння в пошуках роботи й забезпеченні вигідного збуту продукції власного виробництва; надання матеріальної допомоги на лікування й поховання; піклування про людей похилого віку і дітей-сиріт; фінансова підтримка незаможних греків, бажаючих повернутися на батьківщину. Одним із провідних напрямів

діяльності товариства, згідно зі статутом, було створення народних читалень, бібліотек і кабінетів для читання⁴⁷. За інформацією консульства Греції у Києві (Consulat Royal Hellénique) у травні 1911 року головою правління Грецького благодійного товариства було обрано грецького віце-консула С. Василадіса, віце-головою — С. Бенедато, скарбничим — І. Коккінакі, секретарем — Г. Стуріді. У червні того ж року в покоях грецького архімандрита Амфілохія (Олександрівська площа, 2) відбулися вибори нового складу правління, до якого увійшли голова С. Василадіс, котрий згодом відмовився від своєї посади, а також віце-голова М. Конфопулос, скарбничий М. Майліс, секретар А. Кунтуріс, радники І. Колетіс і Ф. Колумбіс⁴⁸.

1914 року попечитель Київського навчального округу О.М. Деревицький виступив проти затвердження проекту статуту Товариства взаємодопомоги греків, які навчалися у вищих навчальних закладах м. Києва, оскільки, на його думку, це «могло би стати прецедентом і для інших національних та земляцьких організацій такого роду»⁴⁹. Статутом було передбачено організацію драматичних вистав, літературних читань, публічних лекцій, екскурсій, концертів, вечорів, балів тощо.

Отже, впродовж кінця XVIII — початку XX ст. процеси Грецького національного відродження знаходили віддзеркалення в культурно-освітньому житті України, сприяючи піднесенню національної свідомості, створенню сприятливого ґрунту для пробудження волелюбного козацького духу, плекання історичної пам'яті й духовних традицій як важливої передумови формування модерної української нації. За часів перебування Греції у складі Османської імперії грецька присутність на українських теренах значно посилилася. Сприятливі умови для розвитку заснованої у XVII ст. ніжинської грецької громади було створено із здобуттям Ніжином Магдебурзького права 1625 року й особливо завдяки наданню грекам привілеїв українськими гетьманами. Унаслідок ліквідації автономії Гетьманщини та інкорпорації українських земель до Російської імперії, здійснення царським урядом політики централізації і русифікації упродовж XIX ст. відбулося суттєве обмеження прав грецької громади. Промовистим прикладом наступу на культурну автономію греків у другій половині XIX ст. стало скасування самоврядування Ніжинського Олександрівського грецького училища та численні спроби місцевої адміністрації реорганізувати заклад всупереч волі громади. Загалом просвітницька діяльність греків, що полягала у створенні навчальних закладів, меценатстві, підтримці книгодрукування, заснуванні громадських організацій, наклала глибокий відбиток на культурно-освітній розвиток України XIX — початку XX ст.

¹ Центральний державний історичний архів України м. Києва (далі — ЦДІАК України). — Ф. 712. — Оп. 6. — Спр. 229. — Арк. 1–4.

² Там само. — Спр. 548. — Арк. 13.

³ Там само. — Ф. 442. — Оп. 1. — Спр. 2419. — Арк. 4.

⁴ Див., напр.: *Пилипенко О.С.* Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства (50 рр. XVII ст. — кін. 60 рр. XIX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1996; *Самойленко Г.В., Самойленко О.Г., Самойленко С.Г.* Розвиток освіти та науки в Ніжині в XVII–XX ст. Нариси культури. — Ніжин, 1996. — Ч. 3; *Бацак Н.І.* Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII–XIX ст.). — К., 1998; *Чернухін Є.К.* Грецьке Ніжинське братство: історіографія та джерела. — К., 1998; *Араджиони М.А.* Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. — 90-е гг. XX в.). — Симферополь, 1999; *Бацак Н.І.* Культурно-просвітительські заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я (друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 1999; Україна–Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва (м. Маріуполь, 27–29 травня 1999). Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. — Маріуполь, 1999. — Т. 1–2; *Терентьєва Н.* Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). — К., 1999; *Якубова Л.Д.* Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. — початок 30-х років XX ст. — К., 1999; *Абдуллаєва М.А.* Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII — на початку XX ст. — К., 2000; Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. — К., 2000; Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. — К., 2001. — Вип. 2; Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст.: Історико-біографічні нариси. — К., 2001; *Чернухін Є.К.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. — К., 2002; *Терентьєва О.* Грецькі купці Зосими: провітницька та благодійна діяльність (кін. XVIII — сер. XIX ст.). — К., 2003; Греки России и Украины. — СПб., 2004; *Гедьо А.* Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст. — К., 2005; *Новікова С.В.* Внесок греків в економічний розвиток Північного Приазов'я (друга половина XIX — початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2005; *Гедьо А.В.* Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII–XIX ст.: джерелознавчий аспект. — Донецьк, 2006; *Терентьєва Н.* Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія»: організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької революції 1821–1829 рр. — К., 2005; *Подгайко М.К.* Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII — 70-ті рр. XIX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2006; *Пономарьова І.* Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII — початок XXI ст.): історико-етнографічні дослідження. — К., 2006; *Волоніць В.С.* Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII–XIX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Донецьк, 2007; *Капінус О.Л.* Грецькі громади України кінця XVII — початку XXI ст.: історіографія проблеми: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Донецьк, 2008; *Терентьєва Н., Балабанов К.* Греки в Україні: історія та сучасність. — К., 2008. — Ч. I–II; *Бацак Н.* Грецька спільнота Надазов'я: етнокультурні процеси (остання чверть XVIII — початок XX століття). — К., 2010; *Арабаджи С.С.* Повсякденне життя грецького населення Північного Приазов'я кінця XVIII — початку XX ст. Джерелознавчий аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Донецьк, 2012; Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII–XIX ст. — К., 2012; *Томазов В., Ясь О.* Грецькі сторінки української історії. — К., 2013.

⁵ ЦДІАК України. — Ф. 707. — Оп. 36. — Спр. 391. — Арк. 78–78(зв.).

- ⁶ Там само. — Арк. 12–12(зв.).
- ⁷ Там само. — Ф. 2162. — Оп. 1. — Спр. 115. — Арк. 4–4(зв.).
- ⁸ Там само. — Арк. 5.
- ⁹ Там само. — Ф. 707. — Оп. 229. — Спр. 1. — Арк. 413.
- ¹⁰ Там само. — Оп. 36. — Спр. 391. — Арк. 28(зв.).
- ¹¹ Там само. — Оп. 7. — Спр. 124. — Арк. 1–3(зв.).
- ¹² Там само. — Оп. 26. — Спр. 40. — Арк. 11.
- ¹³ Там само. — Оп. 36. — Спр. 391. — Арк. 8.
- ¹⁴ Див., напр.: Полтавские губернские ведомости. — 1875. — 7 июня (№ 41). — С. 3; Черниговские губернские ведомости. — 1875. — 1 июня (№ 22). — С. 4.
- ¹⁵ ЦДІАК України. — Ф. 707. — Оп. 227. — Спр. 130. — Арк. 12(зв.).
- ¹⁶ Там само. — Оп. 73. — Спр. 81. — Арк. 1–1а(зв.).
- ¹⁷ Там само. — Оп. 27. — Спр. 396. — Арк. 7; Оп. 28. — Спр. 384. — Арк. 1–6.
- ¹⁸ Там само. — Оп. 27. — Спр. 377. — Арк. 6; Оп. 35. — Спр. 218. — Арк. 6(зв.).
- ¹⁹ Там само. — Оп. 27. — Спр. 348. — Арк. 17; Оп. 32. — Спр. 486. — Арк. 1–6(зв.); Оп. 33. — Спр. 282. — Арк. 1–2(зв.).
- ²⁰ Там само. — Оп. 30. — Спр. 73. — Арк. 4; Оп. 37. — Спр. 39. — Арк. 2–6; Оп. 40. — Спр. 191. — Арк. 1–19(зв.).
- ²¹ Там само. — Оп. 38. — Спр. 146. — Арк. 3(зв.).
- ²² Там само. — Оп. 73. — Спр. 81. — Арк. 150–152(зв.).
- ²³ Там само. — Оп. 229. — Спр. 117. — Арк. 7–7(зв.).
- ²⁴ Там само. — Оп. 26. — Спр. 277. — Арк. 1–4.
- ²⁵ Там само. — Оп. 31. — Спр. 599. — Арк. 1–5(зв.); Оп. 34. — Спр. 413. — Арк. 1–2.
- ²⁶ Там само. — Оп. 152. — Спр. 47. — Арк. 28.
- ²⁷ Там само. — Оп. 229. — Спр. 59. — Арк. 2–2(зв.).
- ²⁸ Там само. — Оп. 225. — Спр. 214. — Арк. 33.
- ²⁹ Там само. — Ф. 318. — Оп. 1. — Спр. 1082. — Арк. 48.
- ³⁰ Там само. — Ф. 707. — Оп. 227. — Спр. 130. — Арк. 43(зв.).
- ³¹ Там само. — Оп. 229. — Спр. 58 «б». — Арк. 21(зв.).
- ³² Там само. — Спр. 101. — Арк. 155.
- ³³ Там само. — Спр. 58 «б». — Арк. 6.
- ³⁴ Там само. — Арк. 26.
- ³⁵ Там само. — Спр. 105. — Арк. 2; Спр. 111. — Арк. 7–7(зв.); Спр. 117. — Арк. 15.
- ³⁶ Там само. — Ф. 711. — Оп. 3. — Спр. 1057. — Арк. 1–10(зв.).
- ³⁷ Там само. — Спр. 1420. — Арк. 1–1(зв.).
- ³⁸ Там само. — Спр. 2084. — Арк. 1–6.
- ³⁹ Там само. — Спр. 2296. — Арк. 9.
- ⁴⁰ Там само. — Спр. 3055. — Арк. 2–2(зв.).
- ⁴¹ Там само. — Ф. 442. — Оп. 43. — Спр. 169. — Арк. 1(зв.).
- ⁴² Там само. — Оп. 624. — Спр. 219. — Арк. 1–1(зв.).

⁴³ Там само. — Ф. 183. — Оп. 1. — Спр. 415. — Арк. 1–8(зв.).

⁴⁴ Там само. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 2606. — Арк. 216.

⁴⁵ Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). — К., 1999. — С. 124; Терентьева Н., Балабанов К. Греки в Україні: історія та сучасність. — К., 2008. — Ч. 1. — С. 259.

⁴⁶ ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 661. — Спр. 273. — Арк. 4.

⁴⁷ Там само. — Арк. 81.

⁴⁸ Державний архів Київської області. — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 312. — Арк. 1–2.

⁴⁹ ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 644. — Спр. 209. — Арк. 7.

В статтє на основе неопубликованных архивных материалов освещено значение культурнической деятельности греческой общины в пределах Киевского учебного округа на протяжении XIX — начала XX в. Особое внимание уделено истории Нежинского Александровского греческого училища, обучению греков в Киевской духовной академии, деятельности греческих общественных организаций.

Ключевые слова: *европейская цивилизация, Греческое национальное возрождение, греческая община, учебное заведение, украинско-греческие отношения, благотворительность, общественные организации.*

On the basis of unpublished archival documents this article deals with the significance of Greek community cultural activities within the Kyiv educational district from the nineteenth to the early twentieth century. Special attention is paid to the history of the Nizhyn Alexander Greek School, teaching of Greeks at the Kyiv Theological Academy, Greek public organizations activities.

Keywords: *European civilization, Greek national revival, Greek community, school, Ukrainian-Greek relations, philanthropy, public organizations.*